

An Application of Social Tolerance Strategies in Islamic-Iranian Governance: A Meta-Analysis of Research¹

Taha Ashayeri¹

Elham Abbasi²

Mojtaba Shoa Ardabili³

Tahereh Jahan Parvar⁴

1. Assistant Professor, Department of History and Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran (Corresponding Author).
Email: t.ashayeri@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.
Email: elham@pnu.ac.ir
3. PhD in Political Science - International Relations, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.
Email: mojtabaardabili95@gmail.com
4. PhD Student in Cultural Sociology, Faculty of Social Sciences, Communications and Media, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran.
Email: jparvar@yahoo.com

Abstract

Social tolerance, meaning endurance, resilience, broad-mindedness, patience, freedom of speech, expression of opinion, and consensus based on collective measures, forms the foundation for the emergence of an Islamic government and the continuation of religious governance. The primary objective of this research is to study the application of social tolerance strategies in Islamic-Iranian governance. The research methodology is quantitative meta-analysis (survey) using the CMA2

---

1. **Cite this article:** Ashayeri, T., Abbasi, E., Ardebili Shoa, M., & Jahan Parvar, T. (2024). An Application of Social Tolerance Strategies in Islamic-Iranian Governance: A Meta-Analysis of Research. *Islam and Social Studies*, 12(45), pp. 142-184. <https://doi.org/10.22081/JISS.2024.61985.1851>

* **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran). ***Type of article:** Research Article

▣ **Received:** 25/09/2021 • **Revised:** 08/11/2023 • **Accepted:** 29/06/2024 • **Published online:** 28/09/2024

© The Authors

software and non-probability sampling method. From a statistical population of 46 documents from 2004 to 2023, after screening and applying inclusion and exclusion criteria, 35 documents (sample size) were selected while considering validity and reliability. The results indicate that political factors (awareness of civil rights, ethnocentrism, political culture, political participation); cultural factors (cultural intelligence, cultural capital, use of mass media, level of religiosity); psychological factors (moral individualism, hope for the future, relative deprivation, resilience); social factors (social cohesion, feeling of social discrimination, life satisfaction, social participation); and demographic factors (education level, income level, socio-economic status) influence social tolerance.

Keywords

Islamic governance, social tolerance, social capital, religious affiliation.

کاربست راهبردهای مدارای اجتماعی در حکمرانی اسلامی - ایرانی: فراتحلیل پژوهش‌ها^۱

طاها عشایری^۱ ، الهام عباسی^۲ ، مجتبی شعاع‌اردبیلی^۳ ، طاهره جهان‌پرور^۴

۱. استادیار، گروه تاریخ و جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول).

Email: t.ashayeri@gmail.com

۲. استادیار، علمی گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

Email: elham@pnu.ac.ir

۳. دکتری علوم سیاسی، روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد تبریز، ایران.

Email: mojtabaardabili95@gmail.com

۴. دانشجوی دکتری، جامعه‌شناسی فرهنگی دانشکده علوم اجتماعی، ارتباطات

و رسانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران.

Email: jparvar@yahoo.com

چکیده

مداری اجتماعی، به معنای تساهل، بردباری، تاب‌آوری، صعه صدر و شکیبایی، آزادی بیان، اظهار عقیده و اجماع بر اساس تدابیر جمعی است. بنیان‌های ظهور حکومت اسلامی و تداوم حکمرانی دینی؛ توجه به اصل مدارای اجتماعی است. هدف اصلی این پژوهش، مطالعه کاربرد راهبردهای مدارای اجتماعی در حکمرانی اسلامی-ایرانی است. روش پژوهش از نوع فراتحلیل کمی (پیمایشی)، با نرم‌افزار CMA۲ و به روش نمونه‌گیری غیراحتمالی انجام شده است. از جامعه آماری ۴۶ سند در بازه زمانی ۱۳۸۳ الی ۱۴۰۲ پس از غربال‌گری و ملاک ورود و خروج و ۳۵ سند (حجم نمونه) با رعایت روایی و پایایی انتخاب شدند. نتایج نشان می‌دهد که عوامل سیاسی (آشنایی با حقوق شهروندی، قوم‌مداری، فرهنگ سیاسی، مشارکت

۱. **استاد به این مقاله:** عشایری، طاها؛ عباسی، الهام؛ اردبیلی شعاع، مجتبی و جهان‌پرور، طاهره. (۱۴۰۳). کاربرد راهبردهای مدارای اجتماعی در حکمرانی اسلامی-ایرانی: فراتحلیل پژوهش‌ها. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱۲(۴۵)، صص ۱۴۲-۱۸۴.
<https://doi.org/10.22081/JISS.2024.61985.1851>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی) © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۳ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۸/۱۷ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۹ • تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۰۷/۰۷

سیاسی)؛ فرهنگی (هوش فرهنگی، سرمایه فرهنگی، استفاده از رسانه‌های جمعی، میزان دین‌داری)؛ روانی (فردگرایی اخلاقی، امید به آینده، محرومیت نسبی، تاب‌آوری)؛ اجتماعی (انسجام اجتماعی، احساس تبعیض اجتماعی، رضایت از زندگی، مشارکت اجتماعی) و جمعیتی (سطح تحصیلات، میزان درآمد، پایگاه اقتصادی-اجتماعی) در مدارای اجتماعی تأثیرگذار است.

کلیدواژه‌ها

حکمرانی اسلامی، مدارای اجتماعی، سرمایه اجتماعی، تعلق مذهبی.

مقدمه

مدارا به عنوان فضیلتی اجتماعی و قاعده‌ای سیاسی، امکان همزیستی صلح‌آمیز افراد و گروه‌هایی را که دیدگاه‌های متفاوتی دارند و با روش‌هایی متفاوت در جامعه‌ای واحد زندگی می‌کنند را فراهم می‌کند. مدارا براساس آیین‌نامه یونسکو (۱۹۹۵م)، به معنای احترام گذاشتن، پذیرش و ارج نهادن به فرهنگ‌های متنوع قومی و اجتماعی، وجود آزادی بیان و عقیده است (گلابی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۳۵۰). از نگاه ویلیام هر (۱۹۷۶م)، اصل حریت؛ عقلانیت؛ اصل بی‌طرفی؛ اصل پذیرش از ارکان اصلی مدارا و تحمل اجتماعی هستند (کرمانشاهی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۱۰۸). مدارای اجتماعی از مهم‌ترین معیارهای حکمرانی اسلامی در دوران پساانقلابی و جزئی از فضایل سیاسی و اخلاقی آن محسوب شده؛ به طوری که آزادی بیان و عقیده؛ آزادی علایق و آداب دینی - مذهبی؛ آزادی انتخابات، احزاب و آزادی اعلام مواضع؛ توجه به اصل کرامت انسانی و اخلاق اسلامی از کاربرت راهبردی مدارا در الگوی حکمرانی نظام جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شوند (برخورداری، ۱۳۹۹، ص ۵۰). مدارای اجتماعی، اساس و سازه مهم مردم‌سالاری دینی در حکومت اسلامی بوده و به معنای برخورد مناسب، رأفت اسلامی - دینی، نرم‌خویی، خوش‌زبانی و دوری از تندخویی است. مدارا در سطح کلان در ارتباط با شهروندان و گروه‌های قومی منجر به بالارفتن آستانه تحمل، بردباری و شکیبایی در برخورد با منتقدان و توجه کردن به آرا و عقاید گروه‌های غیرخودی می‌گردد. جامعه اسلامی به حقوق و آزادی مدنی و تعامل مناسب با افرادی که علیه امنیت ملی تبانی نکرده و زیانی نمی‌رسانند، احترام بیشتری قائل است. به طوری که در صدر اسلام و هنگام تشکیل حکومت توسط پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله؛ اصول مدارای اجتماعی پایه‌گذاری شده است. در جامعه ایرانی، تعامل میان حکومت - مردم و مردم - مردم، از معیارهای فرهنگی - دینی به‌شمار می‌رود و کاربرت مدارای اجتماعی در طرح‌های حکمرانی اسلامی - ایرانی تابع شناسایی راهبرد، طرح‌ها و استراتژی‌های پیاده‌سازی آن در جامعه است. هدف اصلی پژوهش حاضر تدوین و طراحی راهبردهای مدارای اجتماعی در ایران با تکیه بر مرور سیستماتیک و فراتحلیل پژوهش‌های تجربی در بازه زمانی ۱۳۸۳ الی ۱۴۰۲ است.

۱. بیان مسئله

مدارا از مهم‌ترین مباحث اجتماعی و فرهنگی حکومت اسلامی تلقی می‌شود. جامعه ایرانی مهد پذیرش آیین اسلام است. به طوری که سرزمین ایران دارای تنوع قومی (گنجدینه اقوام) و همواره زیستگاه اقوامی با فرهنگ‌های گوناگون بوده است (گودرزی، ۱۳۸۴، ص ۲۱). مدارای اجتماعی، مسئله مهم جوامع چند قومی بوده و در صورت پایین بودن آن؛ زندگی جمعی در جوامع چند فرهنگی دشوار و پرهزینه خواهد بود (نصراللهی، ۱۳۹۵، ص ۱). جامعه ایران نیز با خرده فرهنگ‌های متعدد، از دیرباز بافت چند فرهنگی و چند قومی داشته است (دومهری و همکاران، ۱۳۹۸). مدارا، یکی از مفاهیم رایج در فرهنگ سیاسی و به معنای تحمل، شکیبایی و بردباری با وجود انتقاد و تضاد عقاید میان گروه‌های اجتماعی است. وجود تنوع، هویت قومی و زبانی در جامعه ایرانی و پراکندگی جغرافیایی آن الزام می‌کند که مدارا بیش از پیش مورد توجه قرار بگیرد. با نگاهی گذرا به تحولات منطقه و ظهور اغتشاشات، آشفتگی‌های اجتماعی، نزاع قومی و تنش‌های منطقه‌ای، می‌توان یکی از بسترهای این بحران را فقدان عوامل مرتبط با مدارای اجتماعی دانست، وجود مدارای اجتماعی، باهدف ایجاد تعامل قومی و همزیستی مسالمت‌آمیز، می‌تواند خشونت‌های سیاسی و قومی را کاهش داده و بسترهای خلق سرمایه اجتماعی در سطح کلان را فراهم سازد. درباره مدارا، پژوهش‌های گوناگونی در بازه زمانی ۱۳۸۳ الی ۱۴۰۲ حدود ۴۶ پژوهش در منابع علمی نورمگز، مگ ایران، ایران داک، جهاد دانشگاهی، پایگاه علوم انسانی ثبت شده که ۳۵ مورد آن جهت فراتحلیل کمی انتخاب شدند. با توجه به گستردگی و فراوانی موضوع، نبود انسجام نظری و تجربی؛ پژوهش فعلی باهدف ترکیب نتایج با استفاده از آزمون d کوهن و f فیشر در قالب اندازه اثر effect size اقدام به مرور نظام‌مند پژوهش در بازه زمانی فوق کرده تا مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی را شناسایی کند. با توجه به مباحث فوق، مهم‌ترین پرسش پژوهش عبارت است از:

- مهم‌ترین راهبردهای مدارای اجتماعی در حکمرانی اسلامی-ایرانی پس از انقلاب اسلامی ایران کدام‌اند؟

- تأثیر راهبردهای سیاسی، فرهنگی، روانی، اجتماعی و جمعیتی بر مدارای اجتماعی چگونه است؟

۲. پیشینه پژوهش

۲-۱. خارجی

نتایج مطالعاتی ستوکل و ککا^۱ (۲۰۲۲م)، نشان می‌دهد که مدارا از دیرباز از مهم‌ترین ویژگی جامعه لیبرال دموکراسی شناخته می‌شود، پذیرش تنوع، شهروندی جهان‌شمول و آزادی در عقاید و باورهای متخلف مذهبی و قومی، از نشانه‌های مدارای اجتماعی-سیاسی است. در اصل تمایل به اجازه بیان آزادانه علایق و عقاید در نظام سیاسی، تقویت کنشگران مدنی از معیارهای مهم مدارا هستند. ولسیوز و همکاران^۲ (۲۰۲۱م)، به این نتیجه رسیدند که با کاهش تعصب اجتماعی، تصورات قالبی و پیش‌داوری میان مهاجران، سطح مدارای اجتماعی افزایش می‌یابد. همچنین با افزایش میزان احترام و پذیرش تنوع قومی، مدارا توسعه بیشتری پیدا می‌کند. ورکیوتن و همکاران^۳ (۲۰۲۱م)، در تحقیق خود دریافتند که عوامل فردی، هنجارهای اجتماعی، باورهای مذهبی، فضای کسب‌وکار، مشارکت سیاسی و سرمایه فرهنگی، در ایجاد و حفظ مدارای اجتماعی مؤثر هستند. نتایج پژوهش کرولی و والش^۴ (۲۰۲۰م)، نشان می‌دهند که مدارا یکی از ضروریات عناصر در جامعه چندنژادی، چندقومیتی و چندملیتی و چندجنسیتی است. همچنین سرمایه اجتماعی، افزایش رضایت از زندگی در جوامع چندقومی، پیوندهای اجتماعی و اعتماد اجتماعی زمینه‌ساز مدارای اجتماعی هستند. درنهایت ون درن^۵ (۲۰۱۴م)، به این اشاره کرده‌اند که مدارا را می‌توان معادل «فضیلت معیوب»

1. Stoeckel, Ceka.
2. Velthuis & et al.
3. Verkuyten & et al.
4. Crowley & Walsh.
5. Van Doorn.

فرض کرد؛ زیرا منجر به پذیرش تفاوت‌های میان دیگران و خودمان شده و از تمایز و تفاوت‌های فرهنگی و اخلاقی و رفتاری را تبدیل به یک معیارهای می‌کند که بر حقوق شهروندی تکیه دارد، با این حساب همین مدارا، از خشونت‌های سیاسی و قومی ممانعت می‌کند.

۲-۲. داخلی (فراتحلیل پژوهش)

فراتحلیل تنها با مطالعات پیمایشی سروکار دارد که مربوط به پژوهش‌های داخلی - ایرانی است، به دلیل رعایت حجم مقاله، مهم‌ترین نتایج هر مقاله به گونه اختصار در جدول زیر ارائه شده است.

جدول شماره ۱: پیشینه پژوهش

عنوان	نویسنده	هویت قومی	نوع سند	گروه مورد مطالعه	نمونه	روش نمونه‌گیری	مکان
مطالعه تأثیر علل دینی و سرمایه اجتماعی بر میزان مدارای اجتماعی	میرزایی و همکاران (۱۴۰۲)	فارس	مقاله پژوهشی	دانشجویان	۳۲۶	طبقه‌ای متناسب	دانشگاه فردوسی مشهد
مدارای اجتماعی در جامعه فردگرا: مطالعه تأثیر فردگرایی بر مدارای اجتماعی جوانان در شهر بجنورد	افرا (۱۴۰۱)	فارس	رساله ارشد	جوانان	۸۲۵	خوشه‌ای چند مرحله	بجنورد
تبیین جامعه‌شناختی مدارا و ابعاد آن (مورد مطالعه: شهروندان هجده سال به بالا استان کرمانشاه)	احمدی و همکاران (۱۴۰۰)	کرد	مقاله پژوهشی	شهروندان هجده سال به بالا	۸۵۵	خوشه‌ای چند مرحله	کرمانشاه

عنوان	نویسنده	هویت قومی	نوع سند	گروه مورد مطالعه	نمونه	روش نمونه‌گیری	مکان
عوامل مرتبط با مدارای اجتماعی در میان بختیاری‌ها و دهکردی‌های مقیم شهرکرد	اردشیری لردگانی (۱۴۰۰)	کرد و لر	رساله ارشد	اقوام	۴۸۴	تصادفی	شهرکرد
شناسایی و تدوین مدل ترکیبی عوامل اجتماعی مؤثر بر مدارای اجتماعی تماشاگران لیگ برتر فوتبال ایران	بنی اسدی و همکاران (۱۴۰۰)	فارس	مقاله پژوهشی	تماشاگران	۳۹۹	هدفمند	ایران
بررسی مدارای اجتماعی و دلالت‌های اجتماعی- فرهنگی مؤثر بر آن در شهر کاشان	پیری (۱۴۰۰)	فارس	رساله دکتری	شهروندان	۵۰۰	تصادفی ساده	کاشان
بررسی رابطه میان میزان دین‌داری و مدارای اجتماعی کارکنان ادارات با ارباب رجوع شهرستان جغتای	دستورانی (۱۴۰۰)	فارس	رساله ارشد	کارکنان	۲۲۵	تصادفی خوشه	جغتای
راهبردهای ارتقای مدارای اجتماعی با تأکید بر نقش سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی	دومهری و همکاران (۱۴۰۰)	مازنی	مقاله پژوهشی	تحلیل ثانویه		هدف‌مند	مازندران

عنوان	نویسنده	هویت قومی	نوع سند	گروه مورد مطالعه	نمونه	روش نمونه‌گیری	مکان
بررسی تعیین‌کننده‌های اقتصادی و اجتماعی مدارا در میان شهروندان شهر مشهد	زردموی اورد کلور (۱۴۰۰)	فارس	مقاله پژوهشی	شهروندان	۴۰۰	خوشه‌ای	مشهد
بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مدارای اجتماعی (مورد مطالعه: گروه‌های قومی ساکن اهواز)	زندى دره غریبی و همکاران (۱۴۰۰)	عرب	مقاله پژوهشی	اقوام	۳۸۴	تصادفی	اهواز
رابطه کیفیت زندگی شهری با مدارای اجتماعی در شهر تهران	جباری مراغوش (۱۳۹۹)	فارس	مقاله کنفرانسی	شهروندان	۱۲۴۹ ۶۵۰	خوشه‌ای	تهران
بررسی رابطه بین میزان دین‌داری با میزان مدارای اجتماعی در میان دانشجویان	اونق و همکاران (۱۳۹۸)	ترکمن	مقاله پژوهشی	دانشجویان	۳۰۶	طبقه‌ای تصادفی	کلاله
واکاوی جامعه‌شناختی چالش‌ها و فرصت‌های مرتبط با مدارای اجتماعی در میان شهروندان تهران	بیاتی و همکاران (۱۳۹۸)	فارس	مقاله پژوهشی	شهروندان	۳۸۴	طبقه‌ای تصادفی	تهران
تبیین جامعه‌شناختی رابطه هوش فرهنگی و مدارای اجتماعی در میان شهروندان	بهشتی و همکاران (۱۳۹۸)	لر	مقاله پژوهشی	شهروندان	۴۰۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	ياسوج

عنوان	نویسنده	هویت قومی	نوع سند	گروه مورد مطالعه	نمونه	روش نمونه‌گیری	مکان
رابطه میان سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی (استان مازندران)	دومهری و همکاران (۱۳۹۸)	مازنی	مقاله پژوهشی	شهروندان	۴۰۰	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	مازندران
مدارای اجتماعی در جوامع چندفرهنگی: مطالعه پیمایشی اقوام شهر میاندوآب	قادرزاده و نصراللهی (۱۳۹۸)	آذری	مقاله پژوهشی	اقوام	۳۱۳	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	میاندوآب
دین‌داری: مدارای اجتماعی یا فاصله اجتماعی (پیمایشی در میان مسلمانان و مسیحیان شهر تهران)	قاضی‌نژاد و اکبرنیا (۱۳۹۶)	فارس	مقاله پژوهشی	شهروندان مسلمان و مسیحی	۲۰۴	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	تهران
بررسی جامعه‌شناختی رابطه الگوهای دین‌داری با انواع مدارای اجتماعی (دانشجویان دانشگاه شیراز)	مؤمنی و همکاران (۱۳۹۵)	فارس	مقاله پژوهشی	دانشجویان	۳۷۶	تصادفی ساده	شیراز
بررسی جامعه‌شناختی تأثیر سرمایه فرهنگی بر ارتباطات میان فردی با تأکید بر مدارای اجتماعی	فیروزجائیان و همکاران (۱۳۹۵)	مازنی	مقاله پژوهشی	جوانان	۴۰۰	خوشه‌ای تصادفی	ساری
بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با مدارای سیاسی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشگاه شیراز)	جهانگیری و همکاران (۱۳۹۵)	فارس	مقاله پژوهشی	دانشجویان	۳۹۰	طبقه‌ای	شیراز

عنوان	نویسنده	هویت قومی	نوع سند	گروه مورد مطالعه	نمونه	روش نمونه‌گیری	مکان
سنجش تساهل سیاسی و عوامل مؤثر بر آن (دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد)	شهریاری و همکاران (۱۳۹۵)	فارس	مقاله پژوهشی	دانشجویان	۶۰۰	طبقه‌ای تصادفی	مشهد
بررسی رابطه میان قوم‌مداری و مدارای اجتماعی	خلیلی (۱۳۹۵)	آذری و کرد	رساله ارشد	اقوام	۳۸۵	طبقه‌ای تصادفی	تهران
تأثیر اشکال سرمایه‌بر مدارای اجتماعی (شهروندان ۱۸ - ۵۰ ساله میاندوآب)	نصراللهی (۱۳۹۵)	عرب	رساله ارشد	شهروندان	۳۸۳	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	میاندوآب
بررسی رابطه احساس امنیت و مدارای اجتماعی در شهر اهواز	باقری و همکاران (۱۳۹۴)	عرب	مقاله کنفرانسی	ساکنان	۷۷۰	طبقه‌ای	اهواز
بررسی عوامل خانوادگی مؤثر بر مدارای اجتماعی (دانشجویان دانشگاه شهید چمران)	زالی‌زاده (۱۳۹۴)	عرب	رساله ارشد	دانشجویان	۳۷۴	طبقه‌ای	اهواز
عوامل اجتماعی مرتبط با مدارای اجتماعی (جوانان شهر یزد)	رام هفشجانی (۱۳۹۴)	فارس	رساله ارشد	جوانان	۳۸۴	طبقه‌ای تصادفی	یزد

عنوان	نویسنده	هویت قومی	نوع سند	گروه مورد مطالعه	نمونه	روش نمونه‌گیری	مکان
بررسی جامعه‌شناختی ابعاد مدارای اجتماعی با تأکید بر ویژگی‌های شخصیتی	حسین زاده و همکاران (۱۳۹۴)	عرب	مقاله پژوهشی	دانشجویان	۳۷۷	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	اهواز
بررسی رابطه میان سرمایه فرهنگی و مدارای اجتماعی معلمان مطالعه موردی: معلمان شهر اصفهان	حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۳)	فارس	مقاله کنفرانسی	معلمان	۳۸۳	سهمیه‌ای	اصفهان
تبیین جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و ابعاد آن در میان اقوام ایرانی	بهشتی و رستگار (۱۳۹۲)	فارس	رساله ارشد	اقوام	۳۹۸	تصادفی ساده	اصفهان
بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در میان دانشجویان	گلابی و رضایی (۱۳۹۲)	آذری	مقاله پژوهشی	دانشجویان	۳۰۷	تصادفی طبقه‌ای	مشکین‌شهر
سنجش مدارای اجتماعی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن (شهروندان ساکن تهران)	شریفی (۱۳۹۲)	فارس	رساله ارشد	شهروندان	۳۴۶	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	تهران

عنوان	نویسنده	هویت قومی	نوع سند	گروه مورد مطالعه	نمونه	روش نمونه‌گیری	مکان
مدارای اجتماعی و ابعاد آن	ادیبی و همکاران (۱۳۹۱)	فارس	مقاله پژوهشی	شهروندان	۴۰۶	تصادفی ساده	اصفهان
مطالعه خانواده‌های شهر شیراز در زمینه عوامل و پیامدهای مدارا	جهانگیری و افراسیابی (۱۳۹۰)	فارس	مقاله پژوهشی	خانواده‌ها	۷۰۱	خوشه‌ای تصادفی	شیراز
سنجش میزان مدارای اجتماعی و عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر آن در شیراز	مقتدایی (۱۳۸۹)	فارس	رساله ارشد	شهروندان	۳۸۸	طبقه‌ای تصادفی	شیراز
بررسی رابطه میزان دین‌داری و انواع آن با مدارای اجتماعی	سراج‌زاده و همکاران (۱۳۸۳)	آذری	مقاله پژوهشی	دانشجویان	۳۳۵	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	اردبیل

۳-۲. نقد و بررسی پیشینه

پژوهش‌های انجام‌شده درباره مدارای سیاسی و اجتماعی با وجود داشتن یافته‌های ارزش‌مند، از یک جمع‌بندی و انسجامی کلی رنج می‌برند، داشتن مبانی نظری متفاوت، یافته‌ها متفاوت و با مکان جغرافیایی ویژه، امکان یک تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و داشتن یک چشم‌انداز کلی را غیرممکن می‌نمود، به این علت منظور این پژوهش با استفاده از روش فراتحلیل این است که مطالعاتی که دارای سنجه کمی (پیمایش) دارند، شناسایی کرده و بتوان متغیرهای مشابه را ترکیب و مکانیسم‌های علی مشترک اثرگذار بر مدارای اجتماعی-سیاسی را شناسایی نمود.

۳. مبانی نظری

مدارا، همواره مستلزم فائق آمدن است (Wolf, 2003, p.149). به طور کلی، امروزه حضور افراد و گروه‌های مختلف با اندیشه‌ها و رفتارهای متفاوت در کنار هم و لزوم احترام به حقوق یکدیگر (حاجیانی، ۱۳۸۹، ص ۱۵۱)، داشتن زندگی مسالمت‌آمیز و دوری از رفتارهای شتاب‌زده توأم با خشونت از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است (فیروزجانیان و همکاران، ۱۳۹۵). مدارا معادل کلمه لاتین Tolerance یا Toleration است. گروهی آن را معادل کلمه رواداری (پایا، ۱۳۸۱) یا مدارا کردن و خویش‌داری تعریف کرده‌اند (نیکفر، ۱۳۷۷). مدارا، نوعی الگوی رفتاری یا فضیلت اخلاقی از تساهل ورزی (والزر، ۱۳۸۳) و فضیلت پرهیز کردن از توسل به قدرت در برابر عقیده یا عمل دیگران است (Wernak, 2000, p.198). مدارای اجتماعی-سیاسی را می‌توان توجه به دیگران، ارزش‌مندشمردن تفاوت‌ها، پل‌زدن شکاف‌های فرهنگی، نپذیرفتن اندیشه‌های قالبی غیرمنصفانه، کشف زمینه‌های مشترک، ارج نهادن تنوع و توانایی زندگی، اجازه‌دادن به دیگران برای زندگی، توانایی اعمال نگرشی عینی و منصفانه عقاید، اعمال، مذهب و همه موارد متفاوت از دیدگاه فرد تعریف کرد (دومهری و همکاران، ۱۳۹۸). کلمه مدارا در سده ۱۶ جهت مقابله با شکاف فرقه‌های مذهبی و برای ترویج مدارای مذهبی مطرح شد (Conyers, 2001) و لازمه آن احترام به باور و عقیده‌های متفاوت و گوناگون است (قانع‌راد و خسروخاور، ۱۳۹۰، ص ۴۹) که نوعی توانایی و تعهد به شناخت، احترام و مشارکت کردن (گودیکانست، ۱۳۹۰، ص ۷۹) و گفت‌وگو و توافق با افرادی متفاوت از ما به حساب می‌آید و به‌عنوان نیروی سیاسی-اجتماعی شناخته می‌شود (Schatz & Mona, 2004, p. 24). تساهل و مدارا درجایی معنا دارد که شخص قدرت مداخله و جلوگیری از آن کار یا اندیشه را داشته باشد، ولی درعین حال اقدامی نکند (Mendus, 1997, p. 8). مدارا به معنای احترام به دیگران در انتخاب آزادانه رفتار، باور و خصایص فردی (Dennis Yeates, 2007) و خویش‌داری در برابر تعصب و پیش‌داوری نابیجاست (Hurton, 2001).

۳-۱. مدارای اجتماعی در مبانی اسلامی

صلح به معنای رایج آن یعنی فقدان جنگ که بشر برای آن تلاش‌های زیادی کرده است، در آغاز صدر اسلام؛ جزئی از فلسفه بعثت انبیا الهی بوده است (میرکوشش و نوری صفا، ۱۳۹۲، ص ۷). متفکران اجتماعی، در طول تاریخ درصدد کشف سازوکارهای مقابله با خشونت بین جوامع انسانی و کاهش آن بودند، متفکران اسلامی با شناسایی و مکاشفه در باب نفس انسانی، سعه صدر، تحمل و شکیبایی به مکانیسم‌های کاهش تضاد و منازعه انسانی؛ در اصل مدارای اجتماعی-سیاسی را تدوین کردند (شجاعی، ۱۳۹۶، ص ۲۹). مدارا به معنای رعایت نمودن، صلح و آشتی کردن، ملایمت، نرمی، آهستگی، رفق، تسامح، بردباری اجتماعی، تحمل، فروتنی، تواضع و سازگاری (دهخدا، ۱۳۸۹، ص ۲۰۵۲۱)؛ احترام و ارج گذاشتن بر تنوع و اختلاف آمده است (میرکوشش و نوری صفا، ۱۳۹۲، ص ۷). مدارا از مهم‌ترین مفاهیم، الگو و رویکردهای حکمرانی در اندیشه اسلامی است. قرآن کریم، احترام به عقاید دیگران را در سوره بقره آیه ۲۵۶ تأکید کرده و نبود اجبار و اکراه در دین معیار حکمرانی مسالمت‌آمیز بیان کرده است. به طوری که رشته مستحکم را ایمان به خدا بیان کرده و در آیه ۱۱ سوره حجرات؛ توهین به گروه و قومیت را منع نموده است (حقی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۴۹۰۰). عدم اجبار در دین؛ نیک زیستی با ناهم‌کیشان نشان‌گر اهمیت مدارا در آیین و ادیان اسلامی است (سیاح، ۱۳۸۸، ص ۱). بر همین مبنا، مدار یکی از اصول اخلاقی اسلام است که پیشوایان دینی در تعامل با جامعه به آن تأکید خاصی داشته‌اند و در تاریخ اسلام مدارای با مخالفان دینی، مذهبی، سیاسی و شخصی وجود دارد (احسانی، ۱۳۹۸، ص ۳۴).

۳-۲. آثار و پیامدهای مدارای اجتماعی در جامعه اسلامی

اسلام، مدارای اجتماعی را برگرفته از صعه صدر و رحمت و محبت درونی مسلمان به همدیگر می‌داند که منجر به تحمل عقاید مخالف باشد، به طوری که با حدود الهی سازگار باشد و فرد خواست دیگران را بر خود ترجیح می‌دهد (روزبه، ۱۳۸۶، ص ۲۱). اسلام در تعامل بین مردم و تعامل مردم با حاکم، معیارهای حکمرانی را در گام اول مدارای

اجتماعی قرار داده است. به طوری که یکی از پایه‌های قدرت بیشتر را داشتن مدارای اجتماعی بیشتر تلقی کرده است تا با فرصت تبادل آراء، اندیشه‌های اجتماعی و تدبیر، مسائل اجتماعی جامعه را حل نمایند (رشاد، ۱۳۸۲، ص ۷۷). اسلام تأکید می‌کند که از آثار و پیامدهای مدارا، جامعه آرام، امن و اجتناب از تنش‌های اجتماعی و روانی است؛ به طوری که رشد علمی تمدن اسلامی در سده ۴ و ۵ نیز؛ ناشی از فضای باز بحث و گفتگو در جامعه اسلامی بوده و همین امر بسترهای نفاق اجتماعی را از بین می‌برد، در اثر همین مدارای اجتماعی، از تعداد دشمنان کاسته شده و بر تعداد دوستان حکومت افزوده می‌شود (افتخاری و موحدیان، ۱۳۹۶، ص ۴۵). سیر تاریخی مدارا به زمان ظهور اسلام می‌رسد و مناظره و مدارا در آن، در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله؛ جلوه‌های خاصی داشته است، ایشان نرمی و مهربانی را از خصایص الهی می‌داند و مدارای کردن با مردم را نیمی از ایمان و نرمش با آن‌ها را نیمی از زندگی تلقی کرده است (بیات و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۴۷۶) و از ارکان حکمرانی اسلامی و بعثت انبیا الهی، عدالت و میانه‌روی بوده است (آیه ۲۵ سوره حدید) و رعایت حقوق شهروندان از جمله مشارکت سیاسی، حقوق انسانی و آزادی فردی و اجتماعی، قضایی و سیاسی، از اصول حکمرانی اسلامی است که جایگاه مدارای اجتماعی را می‌رساند، به طوری که احکام دینی به عدالت، مهربانی، صالح و سازش؛ پخش قدرت، مشارکت سیاسی؛ آزادی‌های اندیشه و بیان عقاید بسیار اهمیت قائل است (جوادی ارجمندی و رجایی، ۱۴۰۱، ص ۳۷۶).

۳-۳. نظریه ارتباطات میان فرهنگی

در طول تاریخ، ریشه بسیاری از اختلافات و جنگ‌ها ناشی از سوء ادراک و فقدان شناخت ملت‌ها نسبت به یکدیگر بوده است (رضایی و زهره‌ای، ۱۳۹۰، ص ۸۸). متفکران عوامل اصلی در دوستی و صلح پایدار میان اقوام را منوط به اشتراکات فرهنگی میان آن‌ها می‌دانند (Kupchan, 2010, p. 411). فرهنگ، تنها فرصت و بستری برای دوستی و ایجاد زندگی مسالمت‌آمیز است (Longxi, 2009, p 202). فرهنگ، آموزش و گفتگوی فرهنگی میان جوامع، بستر کاهش نابرابری‌ها، منازعه و اختلاف‌ها به شمار می‌رود. به این

معنی ارتباطات فرهنگی نوعی دیپلماسی فرهنگی است. بیگانه هراسی^۱ و نژادپرستی^۲ دو مفهومی هستند که سطح مدارای اجتماعی را کاهش می‌دهند. بیگانه هراسی از لحاظ روانی حالتی از خصومت و ترس نسبت به برون گروه‌هاست (Reynolds & etal, 1987, p. 28) و ارتباطی بسیار عمیق با قوم‌مداری، ناسیونالیسم و محلی‌گرایی دارد (Yakushko, 2009, p. 43). فقدان شناخت و آگاهی در گروه‌ها و فقدان تماس، اثری منفی بر نگرش گروه‌ها نسبت به هم دارند (Allport, 1954). به‌زعم پارک در اجتماع انسانی رقابت هست، اما هنجارها به آن الگو بخشید و انسجام ایجاد می‌کند. رقابت و تضاد تحت تأثیر فرهنگ است. به‌زعم هاوولی، الف. گروه‌های یکپارچه: اتحاد مبتنی بر همزیستی مسالمت‌آمیز، قدرت خلاق گروه‌های انسانی را تقویت می‌کند و ب. گروه مقوله‌ای: اتحاد مبتنی بر اشتراک، قدرت دفاعی گروه را افزایش می‌دهد. اتحاد مبتنی بر همزیستی مسالمت‌آمیز حالت مولد و اتحاد مبتنی بر اشتراک، حالت حفاظتی دارد (Thomoen, 2012). تماس شخصی بین گروه‌های اجتماعی درک و شناخت متقابلی را موجب شده و از میزان خصومت طلبی آن‌ها به نسبت به یکدیگر خواهد کاست (Thomsen, 2012)؛ براین اساس، مردم دنیای پیرامون خود را از طریق معیارهای فضای فرهنگی درک می‌کنند. مردم با فرهنگ‌های گوناگون، دنیا را متفاوت درک کرده و این در ارتباطات بین فرهنگی جامعه تأثیر دارد. ارتباطات بین فرهنگی در جامعه، از خصومت گروهی کاسته و همچنین از درک متفاوت آن‌ها نسبت به دنیای پیرامون مشابه جلوگیری می‌کند (Samarov et al, 2012). فقدان شناخت کافی نسبت به هم در بین گروه‌های قومی و فرهنگی متفاوت منجر به شکل‌گیری پیش‌داوری و تعصب اجتماعی خواهد شد که با خود اثرات منفی از جمله نزاع بین گروهی، نابرابری، خصومت و تنش بین گروهی، فاصله اجتماعی، بی‌اعتمادی را در پی دارد (Kim, 2012). درنهایت ازدواج بین گروهی قومی (Muttarak, 2013)، دوستی بین گروهی (Lancee, 2012) ارتباط بین قومی در محل کار و تعامل

1. Xenophobia.
2. Racism.

اجتماعی روزانه در همسایگی (Wessendorf, 2013) به کاهش کشمکش‌ها و فاصله بین قومی کمک می‌کند.

۴. روش‌شناسی

در این تحقیق از فراتحلیل کمی بهره گرفته شده است. فراتحلیل برآورد اندازه اثر مطالعات در یک واحد اصلی است که با ارجاع به مقالات منتشره، سال پژوهش، متغیرهای معنی‌دار با وابسته ارزیابی می‌شود. برای دریافت و جمع‌آوری مقالات از سایت نورمگز، سیویلیکا، ایران داک و مگ ایران با کلیدواژه «مدارای اجتماعی» در بازه زمانی ۱۳۸۳ الی ۱۴۰۲، با حجم نمونه ۴۶ تحقیق را شناسایی و پس از کنترل از حیث روشی، اعتبار، روایی و یافته‌های علمی، تعداد ۳۵ سند وارد نرم‌افزار شده و اندازه اثر نهایی هر پژوهش و اثر نهایی کل به وسیله فرمول فیشر و کوهن برآورد شده است. روش‌های آماری تحقیق اطلاعات موجود در تحقیق پس از کدگذاری، با نرم‌افزار CMA2¹ برای انجام محاسبات آماری، تجزیه و تحلیل شدند. در فراتحلیل مبنای ارزیابی آماری؛ ضریب همبستگی و حجم نمونه و سال مطالعات است.

۵. یافته‌های پژوهش

۵-۱. یافته‌های توصیفی

- ۶۰/۶ درصد از پژوهش‌ها مقاله علمی پژوهشی؛ ۹ درصد مقاله کنفرانسی و ۳۰/۳ درصد رساله‌های ارشد و دکتری بوده است.
- روش نمونه‌گیری ۳۹/۳ درصد خوشه‌ای چندمرحله‌ای؛ ۲۴/۱ درصد تصادفی ساده؛ ۲۷/۲ درصد تصادفی طبقه‌ای؛ ۶ درصد هدفمند غیراحتمالی و ۳ درصد سهمیه غیراحتمالی بوده است.
- به لحاظ هویت قومی مورد مطالعه در پژوهش ۵۴/۵ درصد فارس؛ ۱۵/۵ درصد

1. Comprehensive Meta Analysis

عرب؛ ۹ درصد مازنی و آذری؛ ۶ درصد گُرد و ۱ درصد ترکمن و گُرد بوده است.
 - از بعد گروه و جامعه مطالعه؛ ۵۱/۷ درصد شهروندان عادی؛ ۳۰/۳ درصد دانشجویان دانشگاه؛ ۶ درصد کارکنان دولتی)؛ ۳ درصد داده‌های تحلیل ثانویه ملی بوده است.

۲-۵. یافته‌های استنباطی

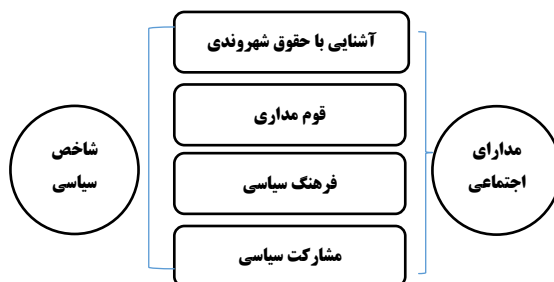
جدول شماره ۶: اندازه اثر پژوهش

گزارش آماری					عوامل اثرگذار	
sig	Z	حد پایین	حد بالا	اندازه اثر		
۰/۰۰۰	۳/۳۴۰	۰/۲۲۴	۰/۰۸۶	۰/۲۵۶	آشنایی با حقوق شهروندی	سیاسی
۰/۰۰۰	-۱۰/۴۲۶	-۰/۳۴۱	-۰/۲۵۳	-۰/۲۰۵	قوم مداری	
۰/۰۰۰	۸/۱۷۲	۰/۴۱۹	۰/۱۰۳	۰/۳۴۱	فرهنگ سیاسی	
۰/۰۰۰	۳/۵۴۱	۰/۱۶۲	۰/۰۸۸	۰/۱۷۹	مشارکت سیاسی	
۰/۰۰۱	۲/۸۶۶	۰/۱۶۷	۰/۰۸۴	۰/۱۲۵	هوش فرهنگی	فرهنگی
۰/۰۰۰	۹/۵۲۰	۰/۲۸۱	۰/۱۸۸	۰/۲۳۵	سرمایه فرهنگی	
۰/۰۰۰	۱۱/۰۱۳	۰/۷۰۳	۰/۳۱۰	۰/۱۵۹	استفاده از رسانه‌های جمعی	
۰/۰۰۲	۲/۲۹۷	۰/۶۱۹	۰/۰۵۷	۰/۳۷۲	میزان دین‌داری	
۰/۰۰۳	-۸/۷۱۰	۰/۱۷۱	-۰/۲۶۲	-۰/۱۳۸	فردگرایی اخلاقی	روانی
۰/۰۰۰	۵/۹۷۱	۰/۶۵۵	۰/۳۷۷	۰/۱۸۰	امید به آینده	
۰/۰۰۰	۴/۱۳۸	-۰/۲۸۱	-۰/۱۳۱	-۰/۱۵۵	محرومیت نسبی	
۰/۰۰۰	۶/۶۸۷	۰/۲۹۷	۰/۱۶۶	۰/۳۱۲	تاب‌آوری	

گزارش آماری					عوامل اثرگذار
sig	Z	حد پایین	حد بالا	اندازه اثر	
۰/۰۰۰	۷/۸۰۱	۰/۵۶۱	۰/۳۶۲	۰/۳۶۷	انسجام اجتماعی
۰/۰۰۰	-۳/۹۶۱	-۰/۳۶۴	-۰/۱۲۰	-۰/۲۴۱	احساس تبعیض اجتماعی
۰/۰۰۰	۹/۷۵۲	۰/۸۷۱	۰/۱۲۶	۰/۱۹۵	رضایت از زندگی
۰/۰۰۰	۸/۷۰۳	۰/۲۴۸	۰/۱۵۹	۰/۱۹۴	مشارکت اجتماعی
۰/۰۰۰	۲/۰۲۰	۰/۴۷۳	۰/۳۵۳	۰/۴۱۵	سطح تحصیلات
۰/۰۰۱	۳/۱۸۹	۰/۵۷۲	۰/۲۶۷	۰/۲۴۲	میزان درآمد
۰/۰۰۰	۵/۶۸۱	۰/۳۸۸	۰/۱۴۷	۰/۲۹۶	پایگاه اقتصادی- اجتماعی

بر این اساس، نتایج فوق نشان می‌دهد که:

الف. بین عوامل سیاسی و افزایش مدارای اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود دارد. با افزایش میزان آشنایی با حقوق شهروندی، فرهنگ سیاسی و مشارکت سیاسی به همان میزان مدارای اجتماعی جامعه هم افزایش خواهد یافت و برعکس با افزایش قوم‌مداری، به همان میزان از سطح مدارای اجتماعی کاسته می‌شود.

شکل شماره ۱: کاربرد راهبردهای سیاسی مدارای اجتماعی

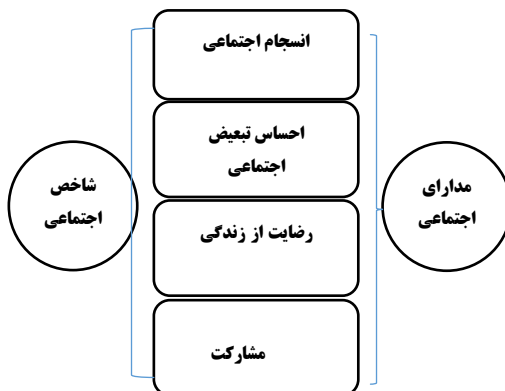
ب. میان عوامل فرهنگی و افزایش مدارای اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود دارد. با

افزایش هوش فرهنگی و تقویت آن، سطح سرمایه فرهنگی استفاده از رسانه‌های جمعی و افزایش میزان دین‌داری به همان میزان مدارای اجتماعی افزایش خواهد یافت.

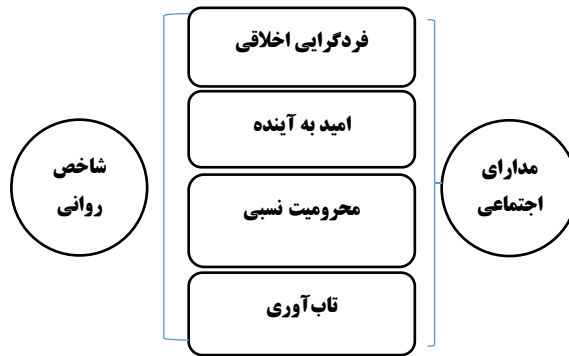
شکل شماره ۲: کاربری راهبردهای فرهنگی مدارای اجتماعی

ج. میان عوامل اجتماعی و افزایش مدارای اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود دارد. افزایش میزان انسجام اجتماعی؛ میزان رضایت از زندگی؛ مشارکت اجتماعی به همان میزان مدارای اجتماعی افزایش خواهد یافت. برعکس با افزایش میزان احساس تبعیض اجتماعی به همان اندازه مدارای اجتماعی کاهش خواهد یافت.

شکل شماره ۳: کاربری راهبردهای اجتماعی مدارای اجتماعی

د. میان عوامل روانی و افزایش مدارای اجتماعی رابطه معنی داری وجود دارد. با افزایش میزان فردگرایی اخلاقی؛ میزان محرومیت نسبی به همان میزان مدارای اجتماعی کاهش خواهد یافت؛ همچنین با افزایش میزان امید به آینده و میزان تاب آوری به همان اندازه مدارای اجتماعی افزایش خواهد یافت.

شکل شماره ۴: کاربریست راهبردهای روانی مدارای اجتماعی

ر. میان عوامل جمعیتی و افزایش مدارای اجتماعی رابطه معنی داری وجود دارد. با افزایش میزان سطح تحصیلات؛ میزان درآمد و پایگاه اقتصادی-اجتماعی به همان میزان مدارای اجتماعی افزایش خواهد یافت.

شکل شماره ۵: کاربریست راهبردهای جمعیتی مدارای اجتماعی

نتیجه‌گیری

مدارای اجتماعی در جامعه اسلامی و حکومت اسلامی، اهمیت والایی دارد. فلسفه بعث انبیای الهی و تداوم حکومت اسلامی؛ مدارای اجتماعی در میان مردم است، عدالت اجتماعی و قسط به عدل از عام‌ترین کلمه‌های در ادبیات اسلامی است. بنیان‌های شکل‌گیری انقلاب اسلامی، تکیه بر مدارای اجتماعی، می‌تواند مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی را نهادینه سازد، از جمله مشارکت سیاسی کامل و همه‌جانبه، پاسخگویی اجتماعی، اثربخشی نظام اجتماعی-سیاسی، شفافیت اجتماعی، عدالت اجتماعی، جامعیت قانون، مسئولیت‌پذیری و انتقادپذیری؛ از محورهای مدارای اجتماعی هستند که جامعه از خشونت، تضاد سیاسی اجتماعی و تنش‌های قومی نجات داده، صلح، گفتگو و تاب‌آوری اجتماعی را جایگزین می‌کند، به تعبیری مبنای شکل‌گیری اجماع اجتماعی، وجود مدارای اجتماعی است، براین اساس پژوهش درصدد بررسی کاربردی راهبردهای مدارای اجتماعی در حکمرانی اسلامی-ایرانی است. در این باره پژوهش‌های گوناگونی میان بازه زمانی ۱۳۸۳ الی ۱۴۰۲ انجام شده است. نتایج ورود ۳۵ سند پژوهشی (پیمایشی) به نرم‌افزار CMA2 نشان می‌دهد که مدارای اجتماعی تابع عوامل چندبعدی و چندسطحی است. با بررسی یافته‌های حاصل از فراتحلیل (۱۳۸۳-۱۴۰۲)، می‌توان گفت که:

- عوامل سیاسی نقش به‌سزایی در افزایش مدارای اجتماعی دارد. بهبود وضعیت حقوق شهروندی ($r=0/256$)، فراهم‌سازی بسترهای مشارکت سیاسی ($r=0/179$) و افزایش فرهنگ سیاسی ($r=0/341$) از طریق آموزش، آگاه‌سازی و تغییر نگرش و جهان‌بینی؛ جامعه را به سوی مدارای اجتماعی سوق می‌دهد، در کنار عوامل افزاینده وضعیت مدارای اجتماعی؛ موانعی نیز وجود دارد که ظهور و توسعه مدارای اجتماعی را کندتر می‌نماید، هویت قوم و قوم‌مداری یکی از موانع سیاسی مدارای اجتماعی است. به طوری که شدت قوم‌مداری ($r=-0/205$) مدارای اجتماعی را دچار فرسایش کرده و به تنش و تضاد اجتماعی منجر می‌شود. این نتایج با یافته‌های ستوکل و ککا (۲۰۲۲م)،

بنی اسدی و همکاران (۱۴۰۰)؛ پیری (۱۴۰۰) و دستورانی (۱۴۰۰) همسو بوده و آن‌ها را تأیید می‌کند.

- فرهنگ، یکی از مکانیسم‌های حل و فصل کشمکش در جامعه چند قومی و ارتقای وضعیت مدارای اجتماعی است، به طوری که با نهادینه‌سازی فرهنگ و آگاه‌سازی جامعه چند قومی، می‌توان صلح، امنیت و همزیستی مسالمت‌آمیز را ترویج داد. هرچه سرمایه فرهنگی ($t=0/235$)؛ در جامعه بیشتر رواج یابد، به دلیل اشتراک و سهیم‌سازی جامعه در دانش، علم و آگاهی؛ اصلاح جهان‌بینی و نگرش‌های فرهنگی، به جای تخاصم، تعصب و پیش‌داوری، فرهنگ گفتگو، اجماع و مدار تقویت می‌شود. تعلق مذهبی و پایبندی به باورهای دینی ($t=0/372$)؛ در جامعه از طریق سرمایه مذهبی و تساهل میان اقوام و تقویت سرمایه اجتماعی، ضمن کاهش فاصله اجتماعی-قومی، آن‌ها را خشونت اجتماعی و تضاد منع کرده و انسجام اجتماعی بین فرهنگی را افزایش می‌دهد. در این میان سطح هوش فرهنگی نقش فعالی را ایفا می‌کند. با افزایش هوش فرهنگی ($t=0/125$)؛ گروه‌های قومی سازوکارهای بهتر و مناسبی را برای تعامل اجتماعی و حل و فصل تضادها پیدا می‌کنند. مهم‌ترین عامل در جوامع چند فرهنگی، رواج رسانه‌های جمعی است، با افزایش رسانه‌های جمعی و میزان استفاده از آن ($t=0/159$)؛ جامعه از تنش و تضاد اجتماعی اجتناب کرده و زندگی مسالمت‌آمیز را تجربه خواهند کرد. این یافته‌ها با نتایج مطالعاتی ولسیوز و همکاران (۲۰۲۱م)، فیروزجانیان و همکاران (۱۳۹۵)، جهانگیری و همکاران (۱۳۹۵)، شهریاری و همکاران (۱۳۹۵)، خلیلی (۱۳۹۵)، نصراللهی (۱۳۹۵)، باقری و همکاران (۱۳۹۴)، زالی‌زاده (۱۳۹۴)، رام هفشجانی (۱۳۹۴)، مقتدایی (۱۳۸۹) و سراج‌زاده و همکاران (۱۳۸۳) همسو بوده و آنها را تأیید می‌کند.

- عوامل اجتماعی، نقش بسزا و سازنده‌ای در افزایش میزان مدارای اجتماعی در ایران دارد. شاخص‌های اجتماعی از جمله ارتقای انسجام اجتماعی ($t=0/367$) و افزایش مشارکت اجتماعی ($t=0/194$) در جامعه؛ با ایجاد پیوند، ارتباط و تعامل جمعی، از طریق کاهش فاصله اجتماعی و ایجاد عناصر پیوندساز، مدارای اجتماعی را افزایش

می‌دهد. به این خاطر، در جامعه چند قومی، با افزایش میزان رضایت از زندگی ($r=0/195$)؛ مدارای اجتماعی، نیز بهتر می‌شود، این امر به منوط حل مسائل و مشکلات اجتماعی، از جمله بیکاری، تأمین نیازهای اساسی و کاهش آنومی اجتماعی است. از مهم‌ترین موانع مدارای اجتماعی، از بعد اجتماعی، موارد سلبی از جمله احساس تبعیض اجتماعی است که باعث کاهش مدارای اجتماعی در صورت شکاف طبقاتی و افزایش فاصله طبقاتی خواهد شد. در این میان با کاهش عدالت اجتماعی میان طبقات و گروهک‌های اجتماعی و افزایش احساس تبعیض اجتماعی ($r=-0/241$)؛ جامعه چندقومی به سمت شکنندگی و کشمکش سوق داده می‌شوند. مطابق نتایج فراتحلیل، این یافته‌ها با نتایج پژوهشی کرولی و والش (۲۰۲۰م)، ون درن (۲۰۱۴م)، زندی دره غریبی و همکاران (۱۴۰۰)، جباری مراغوش (۱۳۹۹)، اونق و همکاران (۱۳۹۸)، بیاتی و همکاران (۱۳۹۸)، بهشتی و همکاران (۱۳۹۸)، دومهری و همکاران (۱۳۹۸)، قادرزاده و نصراللهی (۱۳۹۸) و قاضی نژاد و اکبرنیا (۱۳۹۶) همسو بوده و آنها را تأیید می‌کند.

- در کنار عوامل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، دلایل روانی نیز نقش مهمی در افزایش و کاهش مدارای اجتماعی میان شهروندان دارد. ابعاد روانی دو بعد ایجابی و سلبی در پدیده مدارای اجتماعی دارد. بعد ایجابی مدارا به بسترهای تقویت‌کننده و پیشران ظهور مدارای اجتماعی اشاره دارد که می‌توان به افزایش میزان امید به آینده ($r=0/180$) و بالا رفتن میزان تاب‌آوری ($r=0/312$)، اشاره نمود. هرچه جامعه به آینده امید بیشتری داشته باشند و کمتر دچار یاس و آنومی شوند، به همان میزان خلق و خویی آرام داشته و در شرایط گوناگون اجتماعی و اقتصادی، از خود مدارا نشان می‌دهند، این امر به بالابردن تاب‌آوری نیاز دارد که با بالارفتن آستانه تحمل و بردباری، مدارای اجتماعی بهبود می‌یابد. در بعد سلبی (منفی) با افزایش گرفتن فردگرایی اخلاقی ($r=-0/138$)؛ از سطح مدارای اجتماعی کاسته می‌شود. به این معنی با کاهش حس نوع‌دوستی، رفتارهای همدلانه و بی‌تفاوتی مدنی، جامعه با فرسایش سرمایه اجتماعی مواجه شده و در نتیجه نسبت به همدیگر بردباری و مدارا نشان نخواهند. فردگرایی اخلاقی، در جوامعی که شدت محرومیت و تبعیض بیشتر است و جامعه در حال گذار از

سبک زیست سنتی به سوی مدرن (نوگرایانه) قرارداد، رخ می دهد، هرچه در این جوامع شدت محرومیت نسبی ($r = -0/155$) بیشتر، به همان میزان از ارزش و اهمیت مدارای اجتماعی کاسته می شود، تضاد اجتماعی و خشونت جمعی در جامعه انتشار می یابد و گروه های قومی به جای مصالحه و تعامل مثبت، رودی هم دیگر قرار گرفته و وارد نزاع جمعی می شوند که با یافته های پژوهشی دومهری و همکاران (۱۴۰۰)، زردموی اوردکلور (۱۴۰۰)، مؤمنی و همکاران (۱۳۹۵)، حسین زاده و همکاران (۱۳۹۴)، حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۳)، بهشتی و رستگار (۱۳۹۲)، گلابی و رضایی (۱۳۹۲) و شریفی (۱۳۹۲) همسو بوده و آن ها را تأیید می کند.

- در نهایت می توان گفت که به دلایل ماهیت چندبعدی مدارای اجتماعی، عوامل جمعیتی و زمینه ای هم باعث افزایش مدارای اجتماعی می شوند، در این میان با افزایش سطح تحصیلات ($r = 0/415$)؛ آگاهی، دانش و نگرش های جامعه اصلاح و بهبود می یابد و در نتیجه مدارای اجتماعی ارتقا می یابد؛ همچنین با افزایش میزان درآمد ($r = -0/242$) و پایگاه اقتصادی- اجتماعی ($r = 0/296$) مدارای اجتماعی بهتر می شود که با نتایج پژوهشی افرا (۱۴۰۱)، اردشیری لردجانی (۱۴۰۰)، ادیبی و همکاران (۱۳۹۱) و جهانگیری و افراسیابی (۱۳۹۰) همسو بوده و آن ها را تأیید می کند.

فهرست منابع

- احسانی، سیدمحمد. (۱۳۹۸). مدارا با مخالفان در سنت و سیره پیشوایان معصوم علیهم‌السلام، فصلنامه معرفت، ۱۹(۱۵۶)، صص ۳۱-۴۴.
- احمدی، یعقوب؛ احمدی، وکیل؛ گودرزی، سعید و عبدالملکی، پروانه. (۱۴۰۰). تبیین جامعه‌شناختی مدارا و ابعاد آن (مورد مطالعه: شهروندان هجده سال به بالای استان کرمانشاه). فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۰(۲)، صص ۳۷۹-۴۰۸.
- ادیبی سده، مهدی؛ رستگار، یاسر و بهشتی، سید صمد. (۱۳۹۲). مدارای اجتماعی و ابعاد آن. مجله رفاه اجتماعی، ۲(۵)، صص ۳۵۳-۳۷۶.
- اردشیری لردجانی، ابراهیم. (۱۴۰۰). عوامل مرتبط با مدارای اجتماعی در میان بختیاری‌ها و دهکردی‌های مقیم شهرکرد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، پردیس علوم انسانی و اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی.
- اسولیوان، تام. (۱۳۹۰). مفاهیم کلیدی ارتباطات (مترجم: سیدحسین رئیس‌زاده). تهران: فصل نو.
- افتخاری، اصغر؛ موحدیان، میلاد. (۱۳۹۶). ابعاد مفهومی مدارای سیاسی در جامعه اسلامی با تأکید بر سیره آیت‌الله مهدوی کنی. فصلنامه دانش سیاسی، ۱۳(۲۶)، صص ۳۵-۵۸.
- افرا، هادی. (۱۴۰۱). مدارای اجتماعی در جامعه فردگرا (مطالعه تأثیر فردگرایی بر مدارای اجتماعی جوانان در شهر بجنورد). مجله تحقیقات فرهنگی ایران، ۱(۵۷)، صص ۴۳-۶۸.
- اوتق، نازمحمد؛ حقی، ناصر و صوفی خجسته، عبدالخلیل. (۱۳۹۸). بررسی رابطه بین میزان دین‌داری با میزان مدارای اجتماعی در بین دانشجویان. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی، ۱۱(۴۲)، صص ۱۰۳-۱۲۴.
- باقری، معصومه؛ نبوی، عبدالحسین و مقتدایی، فاطمه. (۱۳۹۴). بررسی رابطه احساس امنیت و مدارای اجتماعی در شهر اهواز. تهران: دومین همایش ملی راهکارهای توسعه و ترویج علوم تربیتی، روان‌شناسی، مشاوره و آموزش در ایران، <https://civilica.com/doc/462836>
- برخورداری، یاسر. (۱۳۹۹). کاربرد راهبرد مدارای سیاسی در الگوی حکمرانی نظام جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه شهید مطهری. فصلنامه راهبرد، ۲۹(۹۵)، صص ۲۹-۵۲.

بنی اسدی، محمدرضا؛ قدیمی، بهرام؛ خیری، کاوه؛ علیپور درویش، زهرا و حجت، شهلا. (۱۴۰۰). شناسایی و تدوین مدل ترکیبی عوامل اجتماعی مؤثر بر مدارای اجتماعی تماشاگران لیگ برتر فوتبال ایران. مجله تغییرات اجتماعی - فرهنگی، ۱(۴)، صص ۱-۲۱.

بهشتی، سیدصمد؛ رستگار، یاسر. (۱۳۹۲). تبیین جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و ابعاد آن در بین اقوام ایرانی. مسائل اجتماعی ایران، ۴(۲)، صص ۷-۳۶.

بهشتی، سیدصمد؛ علیزاده آرنند، مصطفی و کنعانی، زهرا. (۱۳۹۸). تبیین جامعه‌شناختی رابطه هوش فرهنگی و مدارای اجتماعی در بین شهروندان. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۸(۲)، صص ۸۷-۱۰۶.

بیات، مصطفی؛ برخوردار، یاسر و بیات، مرتضی. (۱۴۰۰). کاربست تساهل و مدارا در مدل حکمرانی حضرت امام خمینی علیه السلام. فصلنامه راهبرد، ۳۰(۱۰۰)، صص ۴۶۷-۴۹۴.

بیاتی؛ پروانه؛ جهانبخش، اسماعیل و بهیان، شاپور. (۱۳۹۸). واکاوی جامعه‌شناختی چالش‌ها و فرصت‌های مرتبط با مدارای اجتماعی در میان شهروندان تهران. مطالعات علوم اجتماعی، ۱۶(۶۲)، صص ۱۹-۴۰.

پایا، علی. (۱۳۸۱). گفتگو در جهان واقعی. تهران: طرح نو.

پیری، حسن. (۱۴۰۰). بررسی مدارای اجتماعی و دلالت گره‌های اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر آن در شهرکاشان. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه کاشان، دانشکده علوم انسانی.

جباری مراغوش، پروانه. (۱۳۹۹). رابطه کیفیت زندگی شهری با مدارای اجتماعی در شهر تهران. تهران: نهمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، <https://civilica.com/doc/1178726>

جهانگیری، جهانگیر؛ افراسیابی، حسین. (۱۳۹۰). مطالعه خانواده‌های شهر شیراز در زمینه عوامل و پیامدهای مدارا. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۲(۴۳)، صص ۱۵۳-۱۷۵.

جهانگیری، جهانگیر؛ سردارنیا، خلیل‌الله و علیزاده، قاسم. (۱۳۹۵). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با مدارای سیاسی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشگاه شیراز). توسعه اجتماعی، ۱۰(۳)، صص ۶۸-۸۲.

جوادی ارجمند، محمدجعفر؛ رجایی، رئوف. (۱۴۰۱). نقش تساهل و مدارا در حل و فصل منازعه‌های سیاسی و ارتقا ظرفیت نظام جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه سیاست، ۵۲(۲)، صص ۳۶۹-۳۹۸.

حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۸۹). کنکاشی درباره هویت ایرانی. تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.

حسین‌زاده، علی حسین؛ زالی‌زاده، مسعود و زالی‌زاده، محسن. (۱۳۹۴). بررسی جامعه‌شناختی ابعاد مدارای اجتماعی با تأکید بر ویژگی‌های شخصیتهای (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز). جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶(۴)، صص ۱۴۹ - ۱۶۴.

حقی، عیسی؛ رجایی‌پور، مصطفی و احمیری، حسین. (۱۴۰۱). مدارای سیاسی و تعامل در قرآن و حدیث. فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵(۱۱)، صص ۴۹۰-۴۹۱۲.

حقیقتیان، منصور، انصاری، ابراهیم و دانایی‌اصل، هاشم. (۱۳۹۳). بررسی رابطه بین سرمایه فرهنگی و مدارای اجتماعی معلمان (مطالعه موردی: معلمان شهر اصفهان). اولین کنفرانس ملی روان‌شناسی و علوم تربیتی، شادگان، <https://civilica.com/doc/383684>

خلیلی، مریم. (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین قوم‌مداری و مدارای اجتماعی (نمونه مورد مطالعه: دانشجویان دو قومیت کرد و ترک دانشگاه‌های تهران. الزهرا. شهید بهشتی). رساله کارشناسی ارشد، وزارت علوم و تحقیقات فناوری، دانشگاه الزهراء ع، دانشکده علوم اجتماعی.

دستورانی، یداله. (۱۴۰۰). بررسی رابطه بین میزان دینداری و مدارای اجتماعی کارکنان ادارات با ارباب رجوع شهرستان جغتای. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان خراسان شمالی، مرکز پیام نور بجنورد.

دهخدا، علی اکبر. (۱۳۹۸). لغتنامه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

دومهری، مصطفی؛ بهیان، شاپور و جهانبخش، اسماعیل. (۱۳۹۸). رابطه بین سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی (استان مازندران). مجله مطالعات فرهنگ و ارتباطات، ۲۰(۴۷)، صص ۱۴۱-۱۶۴.

دومهری، مصطفی؛ جهانبخش، اسماعیل و بهیان، شاپور. (۱۴۰۰). راهبردهای ارتقای مدارای اجتماعی با تأکید بر نقش سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی. مجله مطالعات راهبردی فرهنگ، ۶(۲)، صص ۱۲۹ - ۱۵۹.

رام هفشجانی، نجمه. (۱۳۹۵). عوامل اجتماعی مرتبط با مدارای اجتماعی در بین جوانان شهر یزد. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، دانشکده علوم اجتماعی.

رشاد، علی اکبر. (۱۳۸۲). دموکراسی قدسی. تهران: نشر اندیشه معاصر.

رضایی، علی اکبر؛ محمدعلی، زهرا. (۱۳۹۰). دیپلماسی فرهنگی. تهران: نشر جامعه‌شناسان.

روزبه، محمدحسن. (۱۳۸۶). مدارا. تهران: نشر عروج.

زالی زاده، مسعود؛ باقری، مسعود و ملتفت، حسین. (۱۳۹۷). بررسی عوامل خانوادگی مؤثر بر مدارای اجتماعی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه شهید چمران). جامعه‌شناسی کاربردی، ۷(۷)، صص ۱۲۹-۱۴۶.

زردموی اوردکلو، شاپور. (۱۴۰۰). بررسی تعیین‌کننده‌های اقتصادی و اجتماعی مدارا در بین شهروندان شهر مشهد. پایان نامه دکتری، دانشگاه تبریز، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی.

زندى دره غریبی، امیرحسین؛ بهیان بهیان، شاپور و اسماعیلی، رضا. (۱۴۰۰). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مدارای اجتماعی (مورد مطالعه: گروه‌های قومی ساکن اهواز). مجله توسعه اجتماعی، ۳(۵)، صص ۲۱۵ - ۲۵۰.

زیرا، مارتین. (۱۳۸۵). نظریه‌های جامعه‌شناسی طردشدگان اجتماعی (مترجم: سیدحسین حسینی). تهران: انتشارات آن.

سوندرز، پیتر. (۱۳۹۵). نظریه اجتماعی و مسئله شهری (مترجم: محمود شارع‌پور). تهران: تیسرا.

سیاح، حسین. (۱۳۸۸). اسلام و گونه همزیستی با ناهمکیشان. فصلنامه فلسفه و کلام اسلامی آینه معرفت، ۱(۵)، صص ۱ - ۳۰.

شجاعی، هادی. (۱۳۹۶). مدارای سیاسی در چارچوب‌های کلان فلسفه سیاسی اسلامی. فصلنامه علوم سیاسی، ۲۰(۷۹)، صص ۲۹-۵۲.

شریفی، سمیرا. (۱۳۹۲). سنجش مدارای اجتماعی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن در بین شهروندان ساکن تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، وزارت علوم و تحقیقات و فناوری، دانشگاه الزهراء ع، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی.

شهریاری، ابوالقاسم؛ خلیلی، محسن و اکبری، حسین. (۱۳۹۵). سنجش تساهل سیاسی و عوامل مؤثر بر آن (نمونه پژوهشی: دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد). پژوهش راهبردی سیاست، ۱۸(۲۸)، صص ۸۹-۱۲۱.

فیروزجائیان، علی اصغر؛ شارع‌پور، محمود و فرزام، نازنین. (۱۳۹۵). بررسی جامعه‌شناختی تأثیر سرمایه فرهنگی بر ارتباطات بین فردی با تأکید بر مدارای اجتماعی، مطالعات فرهنگ-ارتباطات، ۱۷(۳۵)، صص ۷-۳۱.

قادرزاده، امید؛ نصراللهی، یوسف. (۱۳۹۸). مدارای اجتماعی در جوامع چند فرهنگی (مطالعه پیمایشی اقوام شهر میاندوآب). مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱(۱۶)، صص ۸۹-۱۳۳.

قاضی‌نژاد، مریم؛ اکبرنیا، الهه سادات. (۱۳۹۶). دین‌داری: مدارای اجتماعی یا فاصله اجتماعی (پیمایشی در میان مسلمانان و مسیحیان شهر تهران). مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶(۲۱)، صص ۲۱-۴۰.

قانع‌راد، محمدامین؛ خسروخاور، فرهاد. (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی کنشگران علمی در ایران. تهران: نشر علمی.

کرمانشاهی، معصومه؛ هاشیمان‌فر، سیدعلی و وحید، فریدون. (۱۴۰۲). بررسی تبیین پدیده تحمل اجتماعی در فضای اجتماعی شهر اصفهان. فصلنامه توسعه پایدار شهری، ۴(۱۰)، صص ۱۰۳-۱۲۳.

کوزر، لوئیس (۱۳۹۰). نظریه تقابلی‌های اجتماعی (مترجم: عبدالرضا نواح). تهران: نشر رسش. گلابی، فاطمه؛ رضایی، اکرم. (۱۳۹۲). بررسی مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در بین دانشجویان. مطالعات و تحقیقات اجتماعی ایران، ۱۰(۱)، صص ۶۱-۸۶.

گلابی، فاطمه؛ عزیززاده‌اقدم، محمدباقر؛ آقاری، توکل و زردموی، شاپور. (۱۳۹۹). بررسی رابطه بین سرمایه فرهنگی-اجتماعی با مدارا در بین شهروندان (مطالعه شهروندان شهر مشهد). فصلنامه علوم اجتماعی مشهد، ۱۶(۳۴)، صص ۳۴۷-۳۸۸.

گودرزی، حسین. (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی هویت در ایران. تهران: مؤسسه مطالعات ملی. گودیکانست، ویلیام بی. (۱۳۹۰). پیوندها و تفاوت‌ها؛ راهنمای ارتباط کارآمد بین گروهی، (مترجمان: علی کریم (مله) و مسعود هاشمی). تهران: مؤسسه مطالعات ملی و تمدن ایران.

مقتدایی، فاطمه. (۱۳۸۹). سنجش میزان مدارای اجتماعی و عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر آن در شیراز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، دانشگاه چمران، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی.

مؤمنی، مریم؛ ایمان، محمدتقی و رجیبی، ماهرخ. (۱۳۹۵). بررسی جامعه‌شناختی رابطه الگوهای دین‌داری با انواع مدارای اجتماعی (دانشجویان دانشگاه شیراز)، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۳(۲۰)، صص ۳۲۱-۳۴۰.

میرزایی، مجتبی؛ میرزایی، حسین؛ آوریده، سولماز و شه‌پوری، هما. (۱۴۰۲). مطالعه تأثیر علل دینی و سرمایه اجتماعی بر میزان مدارای اجتماعی. فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۳(۴۶)، صص ۱۶۵-۱۹۱.

میرکوشش، امیر هوشنگ؛ نوری صفا، شهرزاد. (۱۳۹۲). هستی‌شناسی صلح بین‌الملل در بستر فرهنگ مدارا و صلح ایرانی. فصلنامه راهبرد، ۲۲(۶۸)، صص ۷-۳۸.

نصراللهی، یوسف. (۱۳۹۵). تأثیر اشکال سرمایه‌بر مدارای اجتماعی (مطالعه پیمایشی شهروندان ۱۸ - ۵۰ ساله میاندوآب). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کردستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

نیکفر، محمدرضا. (۱۳۷۷). خشونت. حقوق بشر: جامعه مدنی. تهران: انتشارات طرح نو. والزر، مایکل. (۱۳۸۳). در باب مدارا (مترجم: صالح نجفی). تهران: انتشارات شیرازه. ورناک، مری. (۱۳۷۹). مرزهای مدارا. مجله کیان، ۸(۴۵):

<http://ensani.ir/file/download/article/20121209084121-9560-21.pdf>

Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. New York: Perseus.

Conyers, A. J. (2001). *The long Truce: How Toleration Made the Word Safer for Power and Profit*, Dallas TX: Spence Publication.

Crowley, Frank & Walsh, Edel. (2021). Tolerance, social capital, and life satisfaction: a multilevel model from transition countries in the European Union, *Review of Social Economy*, 2(14), pp. 32-98.

Dennis, Y. (2007). *Tolerating on faith: Lacke, Williams and the Origins of Political Toleration*, Dissertation, Department of Political Science, Duke University.

- Horton, J. (2001). *Toleration as a Virtue*. Retrieved October 10, 2014, from Universaltolerance.org
- Kim, J. (2012). Exploring the Experience of Intergroup Contact and the of Value of Recreation Activities in Facilitating Positive Intergroup Interactions immigrants. *Leisure Sciences*, 34(1), pp. 72-87.
- Kupchan, Ch. (2010). *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*. Princeton: University Press
- Lancee, Bram (2012). *Immigrant Performance in the Labour Market. Bonding and Bridging Social Capital*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Longxi, Zh. (2009). *Openness and the Dialogue of Civilizations*. Palgrave Macmillan.
- Mendus, susan. (1997). *Toleration and the Limits of Liberalism*, NJ: Humanities Press International.
- Muttarak, Raya. (2013). Generation, ethnic and religious diversity in friendship choice: exploring interethnic close ties in Britain. *Ethnic and Racial Studies*, 37(1), pp. 71-98.
- Reynolds, V. Falger, V. & Vine, I. (1987). *The Sociobiology of ethnocentrism: evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism, and nationalism*. athens: University of Georgia Press
- Samarov, L. A. Porter, R. E. & McDaniel, E. R. (2012). *Intercultural Communication* (13th Edition ed). Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Schatz, S & Mona. (2004). Social Toleration and social Civility: Key Elements for Transitioning Democratic Countries, *Journal of Comparative Social Welfare*, 16(13), pp. 23-31.
- Stoeckel, Florian , Ceka, Besir. (2022). Political tolerance in Europe: The role of conspiratorial thinking and cosmopolitanism, *Review of Social Economy* , 62(3), pp. 699-722.
- Thomsen, J. (2012). How does Intergroup Contact Generate Ethnic Tolerance? The Contact Hypothesis in a Scandinavian Context. *Scandinavian Political Studies*, 35(2), pp. 159-178.

- van Doorn, Marjoka. (2014). The nature of tolerance and the social circumstances in which it emerges, *Journal Homepage*, 62(6), pp. 123-167.
- Velthuis, Evi ,Maykel Verkuyten & Anouk Smeekes (2021).The Different Faces of Social Tolerance: Conceptualizing and Measuring Respect and Coexistence Tolerance,*Social Indicators Research*158(9), pp.1105–1125.
- Verkuyten, Maykel, Kumar Yogeeswaran &Levi Adelman. (2021).The social psychology of intergroup tolerance and intolerance, *European Review of Social Psychology* .13(1), pp.100-189.
- Wessendorf, Susan (2013.) Being open, but sometimes closed. Conviviality in a super-diverse London neighbourhood, *European Journal of Cultural Studies*, 6(8), pp. 1–14.
- Wolff, J. (2003). *Social Ethos and The Dynamics of Toleration*. UK: Manchester University Press.
- Yakushko, O. (2009). Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *The Counseling Psychologist*, 37(1), pp. 36-66.

References

- Adibi Sadeh, M., Rastgar, Y., & Beheshti, S. S. (2013). Social tolerance and its dimensions. *Journal of Social Welfare*, 2(5), pp. 353-376. [In Persian]
- Afra, H. (2022). Social tolerance in individualistic societies (Study on the impact of individualism on social tolerance among youth in Bojnourd). *Journal of Cultural Researches in Iran*, 1(57), pp. 43-68. [In Persian]
- Ahmadi, Y., Ahmadi, V., Goudarzi, S., & Abdolmaleki, P. (2021). Sociological explanation of tolerance and its dimensions (Case study: citizens aged 18 and above in Kermanshah, Iran). *Quarterly Journal of Social Studies and Researches in Iran*, 10(2), pp. 379-408. [In Persian]
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. New York: Perseus.
- Ardehshiri Lordjani, E. (2021). Factors related to social tolerance among Bakhtiari and Dehkordi residents of Shahrekord. [Master's thesis, Yazd University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Social Sciences]. [In Persian]
- Bagheri, M., Nabavi, A., & Moghtadaei, F. (2015). Examining the relationship between sense of security and social tolerance in Ahvaz. Tehran: 2nd National Conference on Strategies for Development and Promotion of Educational Sciences, Psychology, Counseling, and Education in Iran. From: <https://civilica.com/doc/462836> [In Persian]
- Bani Asadi, M. R., Ghadimi, B., Kheibari, K., Alipour Darvish, Z., & Hojjat, Sh. (2021). Identification and formulation of a combined model of social factors affecting social tolerance of spectators in the Iranian Premier League. *Journal of Social and Cultural Changes*, 1(4), pp. 1-21. [In Persian]
- Barkhordari, Y. (2020). Application of political tolerance strategies in the governance model of the Islamic Republic of Iran from the perspective of Martyr Motahari. *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 29(95), pp. 29-52. [In Persian]
- Bayat, M., Barkhordari, Y., & Bayat, M. (2021). Application of tolerance and forbearance in the governance model of Imam Khomeini. *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 30(100), pp. 467-494. [In Persian]

- Bayati, P., Jahanbakhsh, E., & Behiyan, Sh. (2019). Sociological analysis of challenges and opportunities related to social tolerance among citizens of Tehran. *Social Sciences Studies*, 16(62), pp. 19-40. [In Persian]
- Beheshti, S. S., & Rastgar, Y. (2013). Sociological explanation of social tolerance and its dimensions among Iranian ethnic groups. *Iranian Social Issues*, 4(2), pp. 7-36. [In Persian]
- Beheshti, S. S., Alizadeh Arand, M., & Kananian, Z. (2019). Sociological explanation of the relationship between cultural intelligence and social tolerance among citizens. *Strategic Researches on Iranian Social Issues*, 8(2), pp. 87-106. [In Persian]
- Conyers, A. J. (2001). *The long Truce: How Toleration Made the Word Safer for Power and Profit*, Dallas TX: Spence Publication.
- Crowley, Frank & Walsh, Edel. (2021). Tolerance, social capital, and life satisfaction: a multilevel model from transition countries in the European Union, *Review of Social Economy*, 2(14), pp. 32-98.
- Dastourani, Y. (2021). An Examination of the relationship between religiosity and social tolerance among employees and clients in Joghatai. [Master's thesis, Payam Noor University of North Khorasan, Bojnourd Center]. [In Persian]
- Dehkhoda, A. (2019). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Dennis, Y. (2007). Tolerating on faith: Lacke, Williams and the Origins of Political Toleration, *Dissertation*, Department of Political Science, Duke University.
- Dumehri, M., Behiyan, Sh., & Jahanbakhsh, E. (2019). The relationship between social capital and social tolerance (Mazandaran). *Journal of Culture and Communication Studies*, 20(47), pp. 141-164. [In Persian]
- Dumehri, M., Jahanbakhsh, E., & Behiyan, Sh. (2021). Strategies for enhancing social tolerance with an emphasis on social and cultural capital. *Journal of Strategic Studies of Culture*, 6(2), pp. 129-159. [In Persian]
- Eftekhari, A., & Movahedian, M. (2017). Conceptual dimensions of political tolerance in Islamic society with emphasis on the conduct of Ayatollah Mahdavi Kani. *Quarterly Journal of Political Science*, 13(26), pp. 35-58. [In Persian]

- Ehsani, S. M. (2019). Tolerance towards opponents in the tradition and conduct of the infallible Imams. *Journal of Marefat*, 19(156), pp. 31-44. [In Persian]
- Firouz-Jaian, A., Sharepour, M., & Farzam, N. (2016). Sociological examination of the impact of cultural capital on interpersonal communication with emphasis on social tolerance. *Culture-Communication Studies*, 17(35), pp. 7-31. [In Persian]
- Ghaderzadeh, O., & Nasrollahi, Y. (2019). Social tolerance in multicultural societies (Survey study of ethnic groups in Miyandoab). *Journal of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad*, 1(16), pp. 89-133. [In Persian]
- Ghanei Rad, M. A., & Khosrowkhavar, F. (2011). *Sociology of scientific actors in Iran*. Tehran: Scientific Publications. [In Persian]
- Golabi, F., & Rezaei, A. (2013). AN Examination of social participation on social tolerance among students. *Studies and Research on Social Issues in Iran*, 10(1), pp. 61-86. [In Persian]
- Golabi, F., Alizadeh Aghdam, M. B., Aghari, T., & Zardmoy, Sh. (2020). An Examination of the relationship between cultural-social capital and tolerance among citizens (Case study: citizens of Mashhad). *Quarterly Journal of Social Sciences Mashhad*, 16(34), pp. 347-388. [In Persian]
- Goodkunst, W. B. (2011). *Connections and Differences: A Guide to Effective Intergroup Communication* (A. Karim Malahi & M. Hashemi, Trans.). Tehran: National Studies and Civilization Institute. [In Persian]
- Goudarzi, H. (2005). *Sociology of Identity in Iran*. Tehran: National Studies Institute. [In Persian]
- Hajiani, E. (2010). *An Exploration of Iranian identity*. Tehran: Strategic Research Institute. [In Persian]
- Haqi, I., Rajaei-Pour, M., & Ahmari, H. (2022). Political tolerance and interaction in the Quran and Hadith. *Quarterly Journal of Political Sociology of Iran*, 5(11), pp. 4900-4912. [In Persian]
- Haqiqatian, M., Ansari, E., & Danaei-Asl, H. (2014). An Examination of the relationship between cultural capital and social tolerance among teachers (Case study: teachers in Isfahan). First National Conference on Psychology

- and Educational Sciences, Shadgan. From: <https://civilica.com/doc/383684>
[In Persian]
- Horton, J. (2001). *Toleration as a Virtue*. Retrieved October 10, 2014, from
Universaltolerance.org
- Hosseinzadeh, A. H., Zali-Zadeh, M., & Zali-Zadeh, M. (2015). A Sociological
study of social tolerance dimensions with emphasis on personality traits (Case
study: Shahid Chamran University students in Ahvaz). *Applied Sociology*,
26(4), pp. 149-164. [In Persian]
- Jabbari Maraghoush, P. (2020). The relationship between urban quality of life and
social tolerance in Tehran. Tehran: 9th National Conference on Research in
Management and Humanities in Iran. From: <https://civilica.com/doc/1178726>
[In Persian]
- Jahangiri, J., & Afrasiabi, H. (2011). A Study of families in Shiraz regarding
factors and consequences of tolerance. *Applied Sociology*, 22(43), pp. 153-
175. [In Persian]
- Jahangiri, J., Sardarnia, K., & Alizadeh, Q. (2016). An Examination of the
relationship between social capital and political tolerance among students
(Case study: Shiraz University). *Social Development*, 10(3), pp. 68-82. [In
Persian]
- Javadi Arjmand, M. J., & Rajaei, R. (2022). The role of tolerance and forbearance
in resolving political disputes and enhancing the capacity of the Islamic
Republic of Iran. *Quarterly Journal of Politics*, 52(2), pp. 369-398. [In
Persian]
- Kermanshahi, M., Hashemianfar, S. A., & Vahida, F. (2023). An Examination of
the phenomenon of social tolerance in the social space of Isfahan. *Quarterly
Journal of Urban Sustainable Development*, 4(10), pp. 103-123. [In Persian]
- Khalili, M. (2016). An Examination of the relationship between ethnicism and
social tolerance (Case study: students of Kurdish and Turkish ethnicities in
Tehran universities: Al-Zahra and Shahid Beheshti). [Master's thesis, Ministry
of Science, Research and Technology, Al-Zahra University, Faculty of Social
Sciences]. [In Persian]

- Kim, J. (2012). Exploring the Experience of Intergroup Contact and the of Value of Recreation Activities in Facilitating Positive Intergroup Interactions immigrants. *Leisure Sciences*, 34(1), pp. 72-87.
- Kozer, L. (2011). *Social Encounters and Differences* (A. Karim Malahi & M. Hashemi, Trans.). Tehran: Rasesh Publishing. [In Persian]
- Kupchan, Ch. (2010). *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*. Princeton: University Press
- Lancee, Bram. (2012). *Immigrant Performance in the Labour Market. Bonding and Bridging Social Capital*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Longxi, Zh. (2009). *Openness and the Dialogue of Civilizations*. Palgrave Macmillan.
- Mendus, S. (1997). *Toleration and the Limits of Liberalism*, NJ: Humanities Press International.
- Mirkoushesh, A. H., & Nouri Safa, Sh. (2013). Ontology of international peace in the context of Iranian culture of tolerance and peace. *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 22(68), pp. 7-38. [In Persian]
- Mirzaei, M., Mirzaei, H., Avrideh, S., & Shahpouri, H. (2023). A Study of the impact of religious causes and social capital on the level of social tolerance. *Quarterly Journal of Culture in Islamic University*, 13(46), pp. 165-191. [In Persian]
- Moghtadaei, F. (2010). Measurement of social tolerance and the social and cultural factors affecting it in Shiraz. [Master's thesis, Ministry of Science, Research, and Technology, Chamran University, Faculty of Economics and Social Sciences]. [In Persian]
- Momeni, M., Iman, M. T., & Rajabi, M. (2016). A Sociological examination of the relationship between religiosity patterns and types of social tolerance (Shiraz University students). *Quarterly Journal of Culture in Islamic University*, 3(20), pp. 321-340. [In Persian]
- Muttarak, R (2013). Generation, ethnic and religious diversity in friendship choice: exploring interethnic close ties in Britain. *Ethnic and Racial Studies*, 37(1), pp. 71-98.

- Nasrollahi, Y. (2016). The impact of forms of capital on social tolerance (Survey of citizens aged 18-50 in Miyandoab). [Master's thesis, Kurdistan University, Faculty of Literature and Humanities]. [In Persian]
- Nikfar, M. R. (1998). *Violence. Human Rights: Civil Society*. Tehran: Tarh-e-No Publications. [In Persian]
- Onaq, N., Haqi, N., & Soufi Khojasteh, A. (2019). Examining the relationship between religiosity and social tolerance among students. *Quarterly Journal of Sociological Studies*, 11(42), pp. 103-124. [In Persian]
- Payah, A. (2002). *Dialogue in the real world*. Tehran: Tarh-e-No. [In Persian]
- Piri, H. (2021). An Examination of social tolerance and social-cultural indicators affecting it in Kashan. [Doctoral dissertation, Kashan University, Faculty of Humanities]. [In Persian]
- Qazinejad, M., & Akbarnia, E. S. (2017). Religiosity: social tolerance or social distance (Survey among Muslims and Christians in Tehran). *Studies and Research on Social Issues in Iran*, 6(21), pp. 21-40. [In Persian]
- Ram Hafshejani, N. (2016). Social factors related to social tolerance among youth in Yazd. [Master's thesis, Yazd University, Faculty of Social Sciences]. [In Persian]
- Rashed, A. (2003). *Sacred Democracy*. Tehran: Contemporary Thought Publishing. [In Persian]
- Reynolds, V. Falger, V., & Vine, I. (1987). *The Sociobiology of ethnocentrism: evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism, and nationalism*. Athens: University of Georgia Press.
- Rezaei, A. A., & Mohammadali, Z. (2011). *Cultural diplomacy*. Tehran: Sociologists Publications. [In Persian]
- Roosbeh, M. H. (2007). *Tolerance*. Tehran: Orooj Publications. [In Persian]
- Samarov, L. A. Porter, R. E. & McDaniel, E. R. (2012). *Intercultural Communication* (13th ed). Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Saunders, P. (2016). *Social Theory and Urban Issue* (M. Sharepour, Trans.). Tehran: Tisa. [In Persian]

- Sayyah, H. (2009). Islam and the types of coexistence with non-believers. *Quarterly Journal of Philosophy and Islamic Theology*, 1(5), pp. 1-30. [In Persian]
- Schatz, S & Mona. (2004). Social Toleration and social Civility: Key Elements for Transitioning Democratic Countries, *Journal of Comparative Social Welfare*, 16(13), pp. 23-31.
- Shahriari, A., Khalili, M., & Akbari, H. (2016). Measurement of political tolerance and influencing factors (Case study: Ferdowsi University of Mashhad students). *Strategic Policy Research*, 18(28), pp. 89-121. [In Persian]
- Sharifi, S. (2013). Measurement of social tolerance and its influencing social factors among residents of Tehran. [Master's thesis, Ministry of Science, Research, and Technology, Al-Zahra University, Faculty of Social Sciences and Economics]. [In Persian]
- Shojaei, H. (2017). Political tolerance in the frameworks of Islamic political philosophy. *Quarterly Journal of Political Science*, 20(79), pp. 29-52. [In Persian]
- Stoeckel, F., & Ceka, B. (2022). Political tolerance in Europe: The role of conspiratorial thinking and cosmopolitanism, *Review of Social Economy*, 62(3), pp. 699-722.
- Sullivan, T. (2011). *Key concepts in communication* (S. H. Raeis Zadeh, Trans.). Tehran: Fasle No. [In Persian]
- Thomsen, J. (2012). How does Intergroup Contact Generate Ethnic Tolerance? The Contact Hypothesis in a Scandinavian Context. *Scandinavian Political Studies*, 35(2), pp. 159-178.
- Van Doorn, M. (2014). The nature of tolerance and the social circumstances in which it emerges, *Journal Homepage*, 62(6), pp.123-167.
- Varnak, M. (2000). *Boundaries of Tolerance*. *Kian Journal*, 8(45). <http://ensani.ir/file/download/article/20121209084121-9560-21.pdf> [In Persian]

- Velthuis, E., Maykel V., & Anouk, S. (2021). The Different Faces of Social Tolerance: Conceptualizing and Measuring Respect and Coexistence Tolerance, *Social Indicators Research*, 158(9), pp.1105–1125.
- Verkuyten, M., Kumar, Y., & Levi, A. (2021). The social psychology of intergroup tolerance and intolerance, *European Review of Social Psychology* .13(1), pp. 100-189.
- Walzer, M. (2004). *On Tolerance* (S. Najafi, Trans.). Tehran: Shirazeh Publications. [In Persian]
- Wessendorf, S. (2013.) Being open, but sometimes closed. Conviviality in a super-diverse London neighbourhood, *European Journal of Cultural Studies*, 6(8), pp. 1–14.
- Wolff, J. (2003). *Social Ethos and The Dynamics of Toleration*. UK: Manchester University Press.
- Yakushko, O. (2009). Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *The Counseling Psychologist*, 37(1), pp. 36-66.
- Zali-Zadeh, M., Bagheri, M., & Moltafet, H. (2018). An Examination of family factors affecting social tolerance (Case study: Shahid Chamran University students). *Applied Sociology*, 29(7), pp. 129-146. [In Persian]
- Zandi Dare Gharibi, A. H., Behiyan, Sh., & Esmaeili, R. (2021). An Examination of social factors affecting social tolerance (Case study: ethnic groups residing in Ahvaz). *Journal of Social Development*, 3(5), pp. 215-250. [In Persian]
- Zardmoy Ordaklu, Sh. (2021). AN Examination of economic and social determinants of tolerance among citizens of Mashhad. [Doctoral dissertation, Tabriz University, Faculty of Law and Social Sciences]. [In Persian]
- Zebra, M. (2006). *Social Exclusion Theories* (S. H. Hosseini, Trans.). Tehran: An Publications. [In Persian]